

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет –
Департман историја, Ниш;
Самостални истраживач, Лесковац

DOI 10.5937/kultura1651119D
УДК 394.1:640.416(497.11)"04/14"
316.728(497.11)"04/14"
94:316.343(497.11)"04/14"

прегледни рад

ГОСТИОНИЦЕ – ПРЕТЕЧЕ КАФАНА

Сажетак: *Кафана, како само име каже, везана је за пијење кафе, уз коју је ишло и пушење дувана. Прва кафана на тлу данашње Србије отворена је у Београду 1522. године. Временом су под Турцима отворане и механе, аичинице, каравансараји и ханови. Нестанком турске власти, остале су само кафане које су имале широку улогу – друштвену, економску, политичку, културну. У претходном историјском периоду, средњовековна Србија је имала гостионице по градовима. Гостионичару се предавала роба, коју је морао да чува и на поласку да је преда госту. Црквено право је забрањивало клиру да посећује и поседује гостионице. Најзначајнији гости гостионица осим ходочасника су трговци, што је морало да позитивно делује на развој угоститељства. У статутима приморских српских градова различито су третиране. У Будванском статуту се не спомињу, у Скадарском су били забрањене, а у Которском им је било прописан правни положај. Није могуће упоредити, значај гостионица и кафана у временима у којима су постојале али се може са сигурношћу закључити да су гостионице, као и кафане, имале велики економски значај.*

Кључне речи: *гостионца, средњи век, Србија, кафана*

Појам кафана је сложеница од две речи кахва, односно кафа и хане. Да појам хане значи кућа и да је персијског порекла није спорно. Међутим, за први део кахва (кафа) постоје два тумачења. Прво, да потиче од персијске речи *кахва* и да значи кафа и друго, да је реч кафа пореклом етиопска, и да потиче од имена покрајине *Kaffa* у Етиопији, одакле кафа води порекло. У оба случаја значење је исто – кафа. Тако би појам кафана значео кућу кафе тј. где се пржи, меље и на крају пије.

Кафа је плод кавовца, зимзелене, вишегодишње жбунасте биљке, која може да нарасте од 2 до 5 метара. По предању, дејство кафе су случајно открили локални пастири, који су приметили да су козе, после пожара, брстиле плодове кавовца и да након тога нису могле да спавају него су блејале целу ноћ. Црна кувана кафа почела је да се пије прво у Етиопији око 850. године наше ере.

Сматра се да су прве кафане отворене у Меки, Каиру, Јемenu, а потом су се прошириле и по Османлијском царству. Са Турцима су кафа и кафана дошле на Балкан. Прва кафана на тлу Србије основана је у Београду 1522. године, на Дорћолу. Много година касније оснивају се по другим местима Балкана и Европе. Тако је нпр. у Сарајеву основана 1591-1592, Венецији 1640, у престоници Аустрије Бечу 1651, на британском острву, у Оксфорду 1650, а у Француској, кафана је по први пут отворена у Паризу 60-их година XVII века.

Са кафанама се могу поредити механе у којима се могло попити и алкохолно пиће. У турском периоду, постојали су и угоститељски објекти где се могла добити и храна – ашчинице. Најкомплетнију угоститељску услугу су пружали каравансараји у којима су боравили путници, стока и где је постојало спремиште за робу. Осим каравансараја, постојали су и ханови, објекти који су својим посетиоцима пружали скромнију услугу. Временом, кафане мењају свој карактер и од места где се пуши и пије кафа постају места где се точи и алкохол. При том, постојале су посебне кафане за хришћане, посебне за муслимане. Најчешћи гости били су лађари, рибари, јаничари. Током XVII кафане настављају да проширују своју понуду, тако да постају места где може и да се ноћи.¹

Сви наведени угоститељски објекти настали су након доласка Турака и током процеса исламизације Балкана. Нестанком Турака, нестају полако и они. Код Срба се задржавају кафане и местимично механе. Временом су се и механе потпуно изгубиле, да би остале и опстале само у једино – кафане.

Кафане су у српском друштву еволуирале у нешто много више него што је пуки угоститељски објекат. Кафана је проучавана са економског, социолошког, етнолошког, антрополошког, културолошког становишта. Закључено је

1 Лутовац, С. (2006) *Лорочне болести, попутнина за пакао*, Линц: Српска православна црквена општина Линц Аустрија, стр. 123 – 125; Живковић, У. (2013) Инститиција кафане као огледало друштвеног живота Београда: улога и функције кафана у Београду у обликовању модерности у Србији XIX и XX века, *Синтезис* V/1, стр. 147 – 149.

да је она једна од најзначајнијих друштвених институција код Срба након Другог српског устанка. Оне су одређене као „једина места где су се Срби могли окупљати”,² „хронолошки, али и по значају, прве установе „новог друштва””,³ „једини израз нашег јавног живота”.⁴ За њих се каже да су донеле „нове идеје, нове начине понашања и нову традицију друштвеног ангажмана” која је трајно везана и за употребу кафе и дувана.⁵ Уредбом из 1864. године подвучена је разлика између кафана и механа. Док је кафана место где се једе и пије, дотле је механа и место где може да се преноћи.

Кафана је била и сигуран посао који је доносио високу зараду и омогућавао брзу акумулацију. У њима су се склапали трговачки уговори, отворане су прве: банке, мењачнице, продуктне берзе, берзе рада, осигуравајућа друштва, приватне лекарске ординације, фотографске радње, винска берза и, како је забележено у изворима, „глумачка берза”.

За њих је наведено да имају и своју политичку функцију. У кафани је одржана Светоандрејска скупштина 1858. године, склопљен мир између Србије и Турске после инцидента код Чукур – чесме 1862. године, у њима су се окупљали добровољци и четници, припадници политичких странака па је тако и свака странка имала своју кафану.

Кафане су имале и своју културолошку улогу. Још у XVII веку је забележено да се у њима скупљају људи од пера. Ту су се и у модерној историји Србије окупљали песници да потраже инспирацију, организоване су позоришне представе (прва 1841. године), балови, концерти, прве биоскопске представе.

У сагледавању значаја кафана, истиче се и њихова социјална функција, односно значај за настанак грађанског друштва, као резултат демократизације и модернизације Србије. Оне су место где је настајала и уобличавала се „политичка,

2 Турић Замоло, Д. (1998) *Хотели и кафане XIX века у Београду*, Београд: Музеј града Београда, стр. 175.

3 Стојановић, Д. (2009) *Калдрма и асфалт – Урбанизација и европеизација Београда 1890-1914*, Београд: Чигоја, стр. 265.

4 Бранислав Нушић, Б. (1935) *Из полупрошлости*, Београд: Геца Кон, стр. 128-129.

5 Живковић, У. нав. дело, стр. 145-146. Не сматрамо себе довољно стручним да оценимо колика је тачна тврдња да су кафане једина места јавног живота србијанског друштва али дозволићемо себи да кажемо да су Срби у Аустро – Угарској имали црквено просветну аутономију па су се уместо у кафанама окупљали око цркава, што је имало великог утицаја на културни, економски, морални и сваки други профил Срба у Хабзбуршкој монархији.

социјална и културна енергија нарастајућег грађанског друштва”.⁶

Наведене чињенице указују колики се значај придаје кафани у историји Србије од Другог српског устанка до Првог светског рата. Може се поставити питање, а какво је стање било пре доласка Турака? Какво је стање било у средњем веку?

Разуме се тада није било кафана, није се пила кафа, није се пушио дуван али може се поставити питање да ли је постојало нешто слично? Да ли су постојала места где се могло пити, јести, преспавати, сместити роба? Ако су постојала како су се звала, где су се налазила и сл?

Средњовековни историјски извори познају таква места. Њихове власнике називају гостионичарима што наводи на претпоставку да су се та места звала гостионице. Етимологија је потпуно јасна. Име су добиле по ономе ко у њих свраћа тј. у њима борави – по гостима. Извори помињу обавезу гостионичара да чувају робу својих гостију. Помен робе коју чувају гостионичари наводи на претпоставку да су најзначајнији посетиоци гостионица били путници.

Ко су ти путници? Као прве можемо поменути вернике који су ишли на хаџилук и обилазили манастире за празнике, нарочито оне у којима су чуване мошти неког познатог светитеља, у којима су се налазили предмети који су имали свој култ као нпр. чудотворне иконе, књиге и сл. На хаџилук се могло ићи и у Свету земљу. У то време су и страни монаси по Србији скупљали милостињу. Управо један такав монах је и повео Растка Немањића у Свету Гору. Поред њих, и свештеници су путовали по налогу епископа унутар надлежних епархија. Путовали су и владареви поклицари, властела када је ишла у рат, на суд, дворску службу, саветовање, државни сабор. Гласници, писмоноше, било да су радили за владара или властелу, спадали су у честе средњовековне путнике. У Србију су стизали и мајстори из приморских градова, Апенинског полуострва, из Византије који су градили цркве, манастире, украшавали их. Међу лица која су долазила треба убројати и најамнике, дубровачке гласнике који су одржавали курирску службу између Дубровника и српских градова у унутрашњости.

6 Исто; Голубовић, В. (2010) О настанку и називима механа и кафана старог Београда, *Теме* 3, Ниш: Филозофски факултет, стр. 991-1010; Станојевић, М. (2010) Институција кафане у Србији и развој модерног друштва: функције кафане, *Теме* 3, Ниш: Филозофски факултет, стр. 821-837.

Развој трговине довео је до тога да и трговци постану чести путници. Њиховој покретљивости допринео је долазак Саса и развој рударства с обзиром да су се они раштркали по држави тражећи руду. Развој рударства подстицао је трговину. Оснивање великог броја рударских градова доводило је стално велики број трговаца у њихове центре. Рударство је било тесно везано за занатство. Да би се људи бавили рударством био им је потребан алат, дрвена грађа за обезбеђење рудника, али и изградњу кућа, израду намештаја и ствари за свакодневни живот. Све је то значило кретање људи.

Путовала су и лица која су се бавила превозничком службом, бродари по рекама и језерима али и они који су то радили по копненим путевима. Они су били ти који су трговцима превозили робу, најчешће из Приморја у унутрашњост.

Путовало се и из породичних разлога, да би се посетила фамилија која је била удаљена. Сетимо се свакако једног од најпознатијих путовања, Симонидиног у Цариград када јој је умрла мајка.

Најбројнији слој средњовековног друштва себри били су најмање покретни. Њихови господари су се бојали да им дозволе да путују у страху да ће побећи са властелинства. Њихово путовање било је најчешће везано за потребе њихових господара које су морали да прате на путу. Напоменимо да су сокалници, уз влахе, имали обавезу транспорта робе. Не где су ову обавезу имали и меропси. Они су превозили храну или неку другу робу са удаљених манастирскихседа.⁷

Дакле, путника је у средњовековној Србији временом било све више. Њихова бројност помогла је да се развије угоститељство – места где су путници јели, пили, ноћили.

Међутим, постојали су фактори који су деловали неповољно за отварање угоститељских објеката, односно који су их директно спречавали и онемогућавали. То је пре свега била прописана обавеза оброка тј. обавеза зависних категорија становништва да дају храну, пиће и преноћиште владару, његовој пратњи, архиепископу и његовој пратњи, владаревим посланицима, писарима, соколарима, коњусима, а вероватно и представницима локалне управе. Ову обавезу је пратила и обавеза позоба тј. давања зоби и сена коњима оних лица којима се давао оброк. Ова обавеза постоји сигурно у

7 Порчић, Н. (2004) *Путовање – живот у покрету*, приредили Марјановић – Душанић, С. и Поповић, Д. Београд: *Clio*, стр. 184-195; Радојичић, Сп. Ђ. (1967) Име српског кнеза Прибислава (891 - 892) на чедадском јеванђељу, у: *Књижевна збивања и стварања код Срба у средњем веку и у турско доба*, Нови Сад: Матица српска, стр. 24-27.

српској држави од краја XII века. Манастири су такође морали да дају оброк. Ипак, поједина манастирска властелинства су била ослобођена од ове обавезе.⁸ У Бањској је право obroка и позоба имао само владар и архиепископ. Сам манастир је давао хлеб за људе, а оvas и сено за стоку, док су људи са властелинства давали месо.⁹ Манастир Св. Ђорђа Скопског није имао ову обавезу ни према посланицима, нити према малим или великим,¹⁰ при чему се израз *од малих или великих* односи на органе управе, властелу, трговце, псаре, соколаре, коњухе и сл. Село, које изричито није било ослобођено obroка, било је обавезно да да све за један оброк. За други тј. следећи оброк лице је морало да иде у друго село. Током XIV века приметно је настојање државе да сузи право на оброк и да одреди његову величину.¹¹

Институција obroка није било нешто специфично српско, већ је позната и у Европи (*descensus*) и Византији (*μίστρον*).¹² Треба рећи да је нпр. византијски цар Исак Анђео наредио да се у Цариграду подигне пандохијон, који је могао да прими и нахрани сто људи и сто коња.

Обавеза давања obroка није било једина која је негативно утицала на настанак гостионица.

Наиме, трговци су имали право да траже од управника села или властелина да их пусти да преспавају у селу у коме се на путу затекну. У супротном, по 159. члану Душановог законика, ако то не учине и трговац претрпи штету, село је морало да му плати одштету. Може се претпоставити да је у селу трговац добијао и храну и пиће. Да ли их је плаћао, а ако их је плаћао, колико је то било, не може се претпоставити.

8 Barjaktarović, M. (1970) *Šta znači reč stanjanin u Dušanovom zakonu*, Radovi XI savetovanja etnologa Jugoslavije, Zenica, str. 307; Благојевић, М. (1999) Оброк, у: *Лексикон српског средњег века*, Београд: Knowledge, 458. Земљораднички закон. Београд: САНУ, стр. 299; Ђекић Ђ. (2013) *Однос између Старог српског закона и Закона Св. Симеона и Св. Саве у светлу правних норми, Културно наслеђе Косова и Метохије, Историјске тековине на Косову и Метохији и изазови будућности*, Београд 7 – 8. октобар 2013, књ. 2, Београд, Косовска Митровица: Канцеларија за Косово и Метохију, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет у Приштини, стр. 628.

9 Аноним (2011) *Повеља краља Милутина манастиру Бањска, књига друга фототипија издања и пратећа студија*, приредио Трифуновић, Ђ. Београд: Службени гласник, стр. 83, 123.

10 Благојевић М. (1999) Оброк, у: *Лексикон српског средњег века*, Београд: Knowledge, стр. 458.

11 Исто.

12 Соловјев, А. (1980) *Законик цара Душана 1349. и 1354. године*, Београд: САНУ, стр. 279.

Због Закона али вероватно и због других, пре свега религијских разлога, обичај да се угости путник дуго се одржао. До XX века постојале су у неким крајевима Србије гостинске куће која су села заједнички одржавала. У њима је увек морало да буде хлеба, воде, ватре и хране за стоку. По одласку госта, обавеза сеоског протагоре била је да очисти кућу и спреми је за новог госта. То сведочи да су гости, гости села, а не појединачног домаћина. Гост за ову услугу није плаћао. Наведени подаци упућују да није реч о угоститељском објекту чији власник пружа услугу давања преноћишта, хране и пића.

Ипак, у Србији су постојала и места тј. објекти у којима се могло преноћити, могао сместити пртљаг на сигурно место и вероватно добити храну и пиће иако се то изричито не наводи. И наравно, та се услуга плаћала оном ко је пружа као што се плаћала и у кафани. Она се спомињу у 125. члану Душановог законика. Власници таквих места, у зависности од рукописа, називају се *stananinix* или *gostin'nikx*.

Појам стањанин долази од глагола стати, односно има основу у речи стан, која долази од корена ста. Изведенице од овог корена јављају се осим у словенским и другим индовропским језицима у значењу место боравка.¹³ Соловјев наводи да појам „стање” означава имање, пртљаг.¹⁴ Тако би појам стањанин значио *онај који има стан, има пртљаг*. Појам стањанин се јавља у Струшком,¹⁵ Атонском,¹⁶ Ходошком,¹⁷ Бистричком,¹⁸ Призренском,¹⁹ Барањском,²⁰

13 Даничић Ђ. (1876) *Основе српског или хрватског језика*, Београд: Државна штампарија, стр. 135, 283; Вајктаровић, М. нав. дело, стр. 306-308.

14 Соловјев, А. (1980) *Законик цара Душана 1349. и 1354. године*, Београд: САНУ, стр. 279.

15 Аноним (1975) *Законик цара Стефана Душана књига I*, уредник Беговић, М., Београд: САНУ, стр. 112, 113.

16 Исто, стр. 190, 191.

17 Аноним (1981) *Законик цара Стефана Душана, студенички, хиландарски, ходошки и бистрички рукопис* књига II, уредник Беговић, М., Београд: САНУ, стр. 138 – 141.

18 Исто, стр. 200-201.

19 Аноним (1997) *Законик цара Стефана Душана, барањски, призренски, шишатовачки, раковачки, раванички и софијски рукопис* књига III, уредници Пешикан, М., Грицкат – Радуловић, И. и Јовичић, М., Београд: САНУ, стр. 134.

20 Исто, стр. 64.

Шишатовачком,²¹ Раковачком,²² Грбаљском²³ и Јагићевом²⁴ рукопису. Грбаљски доноси нешто измењен облицик – стањанин. Појам гостиник, односно гостионичар јавља се у Софијском,²⁵ Борђошком,²⁶ Текелијином,²⁷ Сандићевом,²⁸ Ковиљском,²⁹ Београдском,³⁰ Карловачком³¹ и Вршачком³² рукопису. Ако појам стањанин и може да изазове сумњу да ли се ради о власнику гостионице, појам гостионичар ту сумњу свакако отклања. Неки рукописи, као Режевићки, не спомињу ни стањанина, ни гостионичара, већ само долазак у град или село.³³

Треба рећи да постоје данас и села у Србији које своје име изводе од појма стањанин као нпр. Станевце, Станце, Стањево, Стањинац.³⁴

Друго питање које се поставља јесте како се називају особе које долазе у гостионицу. У Струшком, Атонском, Ходошском,³⁵ Бистричком,³⁶ Барањском,³⁷ Раковачком,³⁸ Грбаљском,³⁹ Богишићевом⁴⁰ рукопису он се назива само *мали и велики*. У Призренском се назива *жупљанин*.⁴¹ Појам *пришалац* – придошлица појављује су у Софијском,⁴²

21 Исто, стр. 202.

22 Исто, стр. 260.

23 Аноним (2015) *Законик цара Стефана Душана*, књ. 4 том 1, Патријаршијски, Борђошки, Попиначки, Текелијин, Сандићев, Ковиљски, Београдски, Режевићки, Карловачки, Вршачки, Грбаљски, Богишићев и Јагићев рукопис, уредници Чавошки, К. и Бубало, Ђ. Београд: САНУ, стр. 469.

24 Исто, стр. 517.

25 Исто, стр. 386-387.

26 Исто, стр. 185.

27 Исто, стр. 256.

28 Исто, стр. 292.

29 Исто, стр. 327.

30 Исто, стр. 361.

31 Исто, стр. 407.

32 Исто, стр. 440.

33 Исто, стр. 381.

34 Вајактаговић, М. нав. дело, стр. 307.

35 Аноним (1981), нав. дело, стр. 138-141.

36 Исто, стр. 200-201.

37 Аноним (1997), нав. дело, стр. 65-66.

38 Исто, стр. 260-261.

39 Аноним (2015), нав. дело, стр. 468, 469.

40 Исто, стр. 492, 493,

41 Аноним (1997), нав. дело, стр. 134, 135.

42 Исто, стр. 386, 387.

Борђошком,⁴³ Текелијином,⁴⁴ Сандићевом,⁴⁵ Ковиљском,⁴⁶ Београдском,⁴⁷ Карловачком⁴⁸ и Вршачком⁴⁹ рукопису. Постоје рукописи у којима се не именује лице које долази у гостионицу као нпр. у Шишатовачком,⁵⁰ Режевићком,⁵¹ Грбаљском⁵² и Јагићевом⁵³ рукопису.

Израз *мали и велики* подразумева припаднике од најнижих до највиших слојева становништва. *Жупљанин* означава становника жупе, дакле лице које долази из околине, а које је могло да буде и себар и властелин и свештеник. Јиречек и Соловјев сматрају да лице које долази у гостионицу може да буде и трговац. У прилог тој тврдњи наводе путовање забележено 1405. године када је пет дубровачких трговаца ишло из Приштине на панађур у Вучитрн.

Сам члан 125. Душановог законика прописује да градови нису дужни да надокнаде штету трговцима, што је морао, по члану 159, старешина села ако не обезбеди преноћиште трговцима. То значи да градови нису ни имали обавезу да обезбеде преноћиште трговцима. Да су ту обавезу имали, онда би морали да је плаћају. То је прва разлика између села и града. Ту накнаду штете плаћа гостионичар. То је још један податак који указује да је трговац гост села, а не појединачног домаћина, јер старешина села плаћа трговцу одштету, ако га не прими, док у граду одштету плаћа само гостионичар.

У свим рукописима, сем Хиландарског⁵⁴ и Попиначког,⁵⁵ члан има исти смисао. Када гост дође у гостионицу био је дужан да преда коња и сав свој пртљаг гостионичару. Гостионичар је морао то да прими и да чува. Када гост крене, гостионичар је био дужан да му врати све што је примио. Ако нешто буде оштећено, био је обавезан да плати одштету.

43 Аноним (2015), нав. дело, стр. 185.

44 Исто, стр. 256.

45 Исто, стр. 292.

46 Исто, стр. 327.

47 Исто, стр. 361.

48 Исто, стр. 407.

49 Исто, стр. 440.

50 Аноним (1997), нав. дело, стр. 202, 203.

51 Аноним (2015), нав. дело, стр. 381, 382.

52 Исто, стр. 469.

53 Исто, стр. 517.

54 Аноним (1981), нав. дело, стр. 100-101.

55 Аноним (2015), нав. дело, стр. 225.

Остале обавезе гостионичара и његове услуге у рукописима се не спомињу. Међутим, сам чин предаје робе упућује да су гостионице служиле и за преноћиште, а самим тим се може претпоставити да су се користиле и за храну и пиће. Чињеница да се у њима чувала и роба упућује да су морале бити простране, а њихову улогу касније су преузели ханови и каравансараји, а не кафане, механе и ашчине. Без гостионичара трговина онда није могла да се замисли, јер без њих трговци не би имали где да бораве када су на путу – где да спавају, једу и ко да им причува робу.

Споменути документ из 1405. године наводи да је гостионичар робу примљену од трговаца закључао у собу (*camera*). Поступак трговаца у овом случају у потпуности одговара ономе што је поменути члан Законика прописао. У даљем следу догађаја, у гостионицу стижу Турци, трговци беже, и долази до пропасти робе једнога од њих. Када је опасност прошла, након што се уверио да му је роба пропала, оштећени трговац је покренуо спор пред дубровачким судијом у Трепчи и добио га.⁵⁶ То значи да је гостионичар био крив и одговоран ако се роба оштети, чак и када је сам трговац остави гостионичару и побегне.

У обавези гостионичара да чува робу госта препозната је остава, институција која је код Срба забележена још у *Законоправилу Св. Саве* у 48. и 55. поглављу. У првом случају то је одредба преузета из Мојсијевог права, а у другом из Прохирона. Синтагма Матије Властара је постојећим одредбама из Прохирона додала још једну, које нема у *Законоправилу* али је има у оригиналу у Прохирону. Остава се иначе, често спомиње у документима која регулишу односе српских владара са Дубровником.⁵⁷

Пуна Синтагма Матије Властара садржи одредбе које се одnose на гостионице. Забрањује да гостионице буду у оквиру црквене ограде или да се у њеном кругу продаје храна (Слово Е – гл. 15; Слово И – гл. 2; Слово Н – гл. 2).⁵⁸ Свештеницима је било забрањено да једу у крчми, осим из нужде. Улазак у гостионицу је био забрањен и ђаконима, подђаконима, чтецима и појцима. Монах затечен у крчми требао је да буде подучен од епарха да то не ради, а игуман је морао

56 Jireček, C. (1892) Stanjanin, *Archiv für slavische Philologie* XIV, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, p. 75-77; Ковачевић – Којић, Д. Стањанин, у: Лексикон српског средњег века (1999), Београд: Knowledge, стр. 699.

57 Шаркић, С. (2013) Депозит у римском, византијском и српском средњовековном праву, Зборник радова *Хармонизација грађанског права у региону*, стр. 60-66.

58 Аноним (2013) *Матија Властар Синтагма*, са српскословенског превела Татјана Суботин – Голубовић, Београд: САНУ, стр. 203, 236, 305.

да га избаци из манастира. Епископима, свештеницима и ђаконима је било забрањено да поседују гостионице осим ако их не дају у закуп (Слово К – гл. 7, 32; Слово П – гл. 2).⁵⁹

Посао гостионичара могле су да обављају поред мушкараца и жене. Забележене су две гостионичарке у Сребреници и једна у Дријеву.⁶⁰

Извори иначе, бележе гостионице у Сребреници, Дријеву и Вучитрну. Како докуменат из 1405. године спомиње да су Дубровачани трговци дошли из Приштине може се претпоставити да је онда и она морала да има гостионицу.

Ако град није плаћао трговцу одштету, за разлику од села, а предвиђа се да трговци бораве по гостионицама, онда се може претпоставити да су се гостионице налазиле по градовима али не и по селима. Шта више, може се претпоставити да их је било не само по градовима већ и по трговима.

Навод из 1405. године да су трговци ишли на панађур, упућује да тамо где је било панађура морало је да буде и трговаца, односно да је постојала гостионица.

Панађури су се у појавили на територији где су живели Срби након освајања Василија II 1018–1020. године. Њихова појава се везује за прославе празника појединих цркава – манастира. Поједини манастири су могли да имају више панађура. Тако је поменути манастир Св. Ђорђа код Скопља имао два панађура, један у новембру, а други у септембру. Право на два панађура је добио још у XI веку од византијских царева. На њих су имали право да дођу Срби, Грци, Бугари, Латини, Арбанаси и Власи. Услов је био да плате царину.

У доба Немањића панађури су били под краљевом заштитом и нико није смео да ремети мир на њима. За тучу се кажњавало са 500 перпера, а за потезање оружја плаћана је вражда. Био је изједначен са тргом, а негде се из панађура и развио трг. Панађури су трајали по више дана, чак до петнаест. Током њиховог трајања долазило је до великог прилива становништва што отвара питање њиховог смештаја, исхране и обезбеђења њихове робе. Сва наведена питања морала су бити решена на адекватан начин да би панађур уопште могао да се одржи. Може се претпоставити да су као и сам панађур ова решења била привремена. Они који су гостима обезбеђивали храну, пиће, преноћиште, храну за стоку нису

59 Аноним (2013) нав. дело, стр. 244, 263, 311.

60 Ковачевић – Којић, Д. Стањанин, у: *Лексикон српског средњег века* (1999), Београд: Knowledge, стр. 699.

тај посао на тој локацији радили целе године. Када прође панађур потреба за њиховим услугама је престајала. Остаје питање ко су били ти привремени гостионичари? Код манастира, може се претпоставити да су боравили или по конацима или по селима.⁶¹ У градовима су боравили по гостионицама. Да ли су градске гостионице били довољне, ако нису, где су боравили они који нису могли да се сместе, не може да се одговори. Међутим, како неки тргови као нпр. *Книнац*, нису успели ни за 160 година да устале место где се одржавају, свакако та места нису могла имати гостионице. Да ли су били смештани по селима, околним градовима или је постојао импровизовани смештај није могуће одговорити.

Гостионице у преводима статута приморских градова убијено је да се називају крчме. Њима је у Которском статуту посвећен један члан, а спомињу се још у неколико. Крчмар није морао да буде власник гостионице. Статут јасно раздваја ове две функције, што значи да је било уобичајено да власник није истовремено и лице које ради у њој. То би значило да су постојала лица која су их држала у закуп.

У члану CCCXLVII прописано је колика може да буде зарада крчмара: на 100 ведро вина један перпер и да има да поједе и попије. Такође, није смео да има бурад мање запремине него што је прописано. Ако би се то установило, морао би да надокнади штету и кажњавао би се кумулативном казном од 5 перпера, стављањем на стуб и никада више не би смео да продаје вино. Уколико би прекршио забрану да продаје вино, кажњавао би се са 10 перпера које би припале Општини. Крчмару је било забрањено да даје пиће на вересију – на цртицу, а није могао да вересију прикаже власнику гостионице. Узимање вина на вересију или бежање са врчем вина, како се не би платило, третирано се исто – плаћала се глоба од три перпера. Ако неко није имао да плати пиће тј. вино, могао је да да залог који је могао да откупи у року од осам дана. Након истека рока, није могао да тражи да ствар откупи ни од крчмара, нити од власника гостионице.⁶² Онај који би дао залог морао је да има доказ о вредности залогa. Ако га није имао, крчмару се веровало по питању њене вредности (члан CIV).⁶³

Јустициари су били задужени да надгледају рад крчми тј. да контролишу да ли се баве кријумчарењем, односно да ли плаћају царине, да ли поштују одредбе о забрани увоза.

61 Ђирковић С. Панађур, у: *Лексикон српског средњег века* (1999), Београд: Knowledge, стр. 488-489.

62 Аноним (1616) *Statuta et leges civitatis Cathari, Venetiis*, p. 188.

63 Исто, стр. 64.

Контролисали су и крчмаре да ли прописаним мерицама и теговима које је прописала Општина, мере купцима. Ако би јустицијари ухватили неког да крши ову одредбу кажњавао би се једном перпером и морао би да надокнади штету купцу, односно купцима. Јустициари су имали шест слугу који су им помагали у служби. Од наплаћених глоба припадала им је трећина, а остатак је припадао Општини (члан чл. XII,⁶⁴ СССXXX).⁶⁵

Крчмама је било забрањено да продају вино после трећег звона увече. Казна за ово кривично дело био је један перпер а њу су наплаћивали ноћни чувари. Плаћао ју је сам власник крчме, ако је то рађено уз његову сагласност, а, ако није знао, одговорно лице. Половина овог износа ишла је Општини, а половина ноћним чуварима (члан XCV).⁶⁶

Из наведеног се може закључити да се у крчмама пило само вино и ниједно друго пиће.

Будвански статут не спомиње крчме али спомиње вино и проститутке. Како се не наводи где су проститутке радиле свој посао сматрамо да су га можда радиле по крчмама (члан 66).⁶⁷ У Статуту се спомиње да је странац који долази у град са намером да постане грађанин Будве у периоду од годину дана ослобођен сваког присилног рада. Не каже се где борави у том периоду. То би могло да упућује на постојање крчме (члан CLXXXV).⁶⁸

Било је стриктно одређено да лице које купи вино у Будви мора да обавести цариника колико је вина купило и то вино се није могло продавати у земљи, што вероватно значи на тлу Општине, већ се морало продати изван ње до Васкрса. Код кога је нађено вино после овог празника плаћао је казну од 20 перпера (члан ССXXX).⁶⁹ Сем наведених, постојале су одредбе о обради винограда (члан ССLXI,⁷⁰ члан ССLXII),⁷¹ максимирању цене вина (члан ССLXIX),⁷² забрани ношења

64 Јустициара је било тројица и бирани су на 6 месеци, а наплаћивали су глобе. Кажњавали су незаконит увоз или извоз, нелаћање царине. Имали су право да спроводе истрагу, а када се докаже кривица узимали су залог док се глоба не плати. Аноним (1616), нав. дело, стр. 8-9.

65 Исто, стр. 180-181.

66 Исто, стр. 58-59.

67 Аноним (1988), 29, 106.

68 Аноним (1988), 55, 131.

69 Аноним (1988), 61, 136-137

70 Аноним (1988), 65, 144.

71 Аноним (1988), 66, 145.

72 Аноним (1988), 70, 147.

вина изван града (члан CCLXXII).⁷³ Међутим, ниједан од помена вина не указује на постојање гостионице – крчме. Једини податак који сведочи да се вино могло пити услужно је спомињање продавања вина на пипак. Особа која је овако продавала вино плаћала је дукат на 20 чабара (члан CCXXXV).⁷⁴

Скадарски статут је забрањивао у члану XXX да се било ко у граду или на територији Општине бави обезбеђивањем преноћишта, односно држањем крчме, под претњом казне од 50 перпера.⁷⁵

На крају овог рада, може се поставити питање, да ли су и у којој мери гостионице имале ону улогу коју су кафане имале код Срба у XIX и почетком XX века.

Одмах се мора одговорити да су подаци о томе далеко скромнији за средњи него за нови век.

Свакако да су оне морале имати и ширу улогу, а не само угоститељску. Политичка улога гостионица није постојала из разлога што ни градови нису имали своју аутономију, па онда ни њихова улога у политичком животу није могла да постоји.⁷⁶

Имајући у виду да су трговци боравили по гостионицама, може се претпоставити да су се трговачки преговори, договори, уговори, кредитни послови склапали у њима. И то како у Србији, тако и у Босни. Сав онај економски развој који је омогућен развојем трговине, омогућен је и развојем гостионица, које су морале да прихвате људе који су долазили из других градова, држава, због трговине, било да су били купци, продавци, закупци, кредитори, занатлије, или се бавили транспортом, били водичи и сл. Све то посредно сведочи о значају и улози коју су имали. Сигурно да су финансијску писменост, трговачке навике, манире, обичаје, облачење, идеје, једном речју на све оно што чини живот морали утицати трговци. Ипак, прецизних података, које би конкретно сведочиле о томе колико је и како овај утицај освариван, нема. Сасвим сигурно је међутим, да онај део домаћег становништва, који је добио право дубровачког грађанства сведочи најјаче да је тај утицај постојао и да се огледао и у верском погледу, јер су добијајући дубровачко грађанство морали да приме и римокатоличку веру.

73 Аноним (1988), 71, 147-148.

74 Аноним (1988), стр. 64; 140.

75 Аноним (2002), стр. 98.

76 Ћирковић, С. (1997) Неостварена аутономија. Градско друштво у Србији и Босни, у: *Работници, војници, духовници*, Београд: *Equilibrium*, стр. 259-276.

Оне су омогућавале Србима да се сретну и упознају друге народе, друге обичаје. Тај елеменат је долазио због рударства, трговине, али то су били и најамници, хаџије. Међутим, тај домет није могуће емпиријски исказати.

Ипак, у средњем веку гостионице су биле места где су се скупљали људи који су у то време још увек били маргина политичког, културног, верског утицаја. Јачање њиховог утицаја је ишло преко економског снажења њихових гостију. Чињеница да они од трговаца постају и кредитори, закупци царина, ковница, сведочи о све већој економској моћи оних који су у њих долазили и у њима се скупљали. Утицај је растао са утицајем градова. Разуме се да је најјачи био у XV веку. Долазак Турака и слом српске државе довео је до нестанка гостионица. Настале су кафане, механе, ашчине у битно другачијим околностима и улогама. Када после неколико векова Турци буду почели да узмичу, историјске околности ће се драстично променити. Црква и двор, који су били центри политичког, културног, па и економског живота више неће имати свој значај. Кафана је преузела неке од њихових улога, како смо показали на почетку рада, а измене околности довеле су до тога да од свих угоститељских објеката опстану само кафане.

ИЗВОРИ:

Аноним (1616), *Statuta et leges civitatis Cathari, Venetiis*.

Аноним (1981) *Законик цара Стефана Душана, студенички, хиландарски, ходошки и бистрички рукопис књига II*, уредник Беговић, М., Београд: САНУ.

Аноним (1988) *Средњовековни статут Будве*, превео Никола Вучковић, приредили Лукетић, М. и Бујуклић, Ж., Будва: Историјски архив.

Аноним (1997) *Законик цара Стефана Душана, барањски, призренски, шишатовачки, раковачки, раванички и софијски рукопис књига III*, уредници Пешикан, М., Грицкат – Радуловић, И. и Јовичић, М., Београд: САНУ.

Аноним (2002) *Statuti di Scutari della prima metà del secolo XIV con le adizioni fino al 1469*, L. Nadin Roma.

Аноним (2015) *Законик цара Стефана Душана*, књ. 4 том 1, Патријаршијски, Борђошки, Попиначки, Текелијин, Сандићев, Ковиљски, Београдски, Режевићки, Карловачки, Вршачки, Грбаљски, Богишићев и Јагићев рукопис, уредници Чавошки, К. и Бубало, Ђ. Београд: САНУ.

Аноним (2015) *Законик цара Стефана Душана*, књ. 4 том 2, Патријаршијски, Борђошки, Попиначки, Текелијин, Сандићев, Ковиљски, Београдски, Режевићки, Карловачки, Вршачки,

Грбаљски, Богишићев и Јагићев рукопис, уредници Чавошки, К. и Бубало, Ђ. Београд: САНУ.

Аноним (2011) *Повеља краља Милутина манастиру Бањска*, књига друга фототипија издања и пратећа студија, приредио Трифуновић, Ђ., Београд: Службени гласник.

ЛИТЕРАТУРА:

Varjaktarović, M. (1970) *Šta znači reč stanjanin u Dušanovom zakonu*, Radovi XI savetovanja etnologa Jugoslavije, Zenica, str. 305-310.

Голубовић, В. (2010) О настанку и називима механа и кафана старог Београда, *Теме 3*, Ниш: Филозофски факултет, стр. 991-1010.

Даничић, Ђ. (1876) *Основе српског или хрватског језика*, Београд: Државна штампарија.

Ђурић Замоло, Д. (1998) *Хотели и кафане XIX века у Београду*, Београд: Музеј града Београда.

Живковић, У. (2013) Институција кафане као огледало друштвеног живота Београда: улога и функције кафана у Београду у обликовању модерности у Србији XIX и XX века, *Синтезис V/1*, Београд: Центар за хуманистичке науке *Синтезис*, стр. 145-166.

Ковачевић – Којић, Д. Стањанин, у: *Лексикон српског средњег века*, (1999) Београд: *Knowledge*.

Лутовац С. (2006) *Порочне болести, попутнина за пакао*, Линц: Српска православна црквена општина Линц – Аустрија.

Нушић, Б. (1935) *Из полупрошлости*, Београд: Геца Кон.

Solovjev, A. (1980) *Zakonik cara Dušana 1349. u 1354. godine*, Beograd: SANU.

Станојевић, М. (2010) Институција кафане у Србији и развој модерног друштва: функције кафане, *Теме 3*, Ниш: Филозофски факултет, стр. 821-837.

Стојановић, Д. (2009) *Калдрма и асфалт – Урбанизација и европеизација Београда 1890-1914*, Београд: Чигоја штампа.

Ђирковић, С. (1997) Неостварена аутономија. Градско друштво у Србији и Босни, у: *Работници, војници, духовници*, Београд: *Equilibrium*, стр. 259-276.

Ђирковић, С. (1999) Панађур, у: *Лексикон српског средњег века*, Београд: *Knowledge*, стр. 488- 489.

Шаркић, С. (2013) Депозит у римском, византијском и српском средњовековном праву, Зборник радова *Хармонизација грађанског права у региону*, стр. 59-69.

Ђорђе Ђекић and Милош Павловић
University in Niš, Faculty of Philosophy – History Department Niš;
Researcher, Leskovac

INNS AS FORERUNNERS OF COFFEEHOUSES

Abstract

A coffeehouse, as its very name indicates, is a place for having coffee and smoking tobacco. The first coffeehouse in Serbia opened in Belgrade in 1522. Later, under the Turkish rule, various places were opened: taverns, pubs, caravansaries and hans (inns). When the Turks left, the coffeehouses that survived were those of social, economic, political and cultural significance. The medieval Serbia opened its inns in towns. The villages were expected to provide free meals, food and accommodation for people as well as oats for the horses. The goods that travelers were carrying were entrusted to the innkeeper who had to take care of them and return them to the traveler at departure. The Canon law forbade the clerics to either patron or possess inns. The most important guests were pilgrims and then merchants: they undoubtedly helped develop the hospitality industry. Statutes of the Serbian coastline towns differ: in Budva no inns are mentioned, in Skadar they were banned and in Kotor they had a specially prescribed legal status. The importance of inns and coffeehouses cannot be compared but it is certain that both had a great economic significance and that they were instrumental in the arrival of Roman Catholics in Serbia.

Key words: *inn, Middle Ages, Serbia, coffeehouse*

Миле В. Пајић, *Дом ратних инвалида*, Београд